

Karinthy Frigyes emberfogalma II.

Élő gépek Karinthy Frigyes prózájában

1 SÁTOR Veronika, *Karinthy Frigyes emberfogalma I. Ember és gép viszonya* = Opus 60., 2019/3., 52–60.

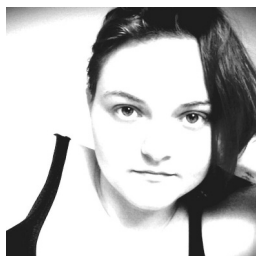
2 Például: autopoiesis, homeosztázis stb.

Karinthy Frigyes technika és természettudományok iránti vonzalma prózájában, főként kisepikai szövegeiben köszön vissza. Ezen szövegek gyakran, valamilyen formában az ember-mivoltra kérdeznek rá. Éppen ezért Karinthy műveinek vizsgálatakor nem mehetünk el amellett a kérdés mellett, hogy miként konstruálódik meg az emberfogalom Karinthy műveiben. Kérdésünk megfogalmazásakor, természetesen, azt is figyelembe kell vennünk, hogy az ember fogalma nem egységes (egy adott korban sem). Mindenesetre a 20. században, főként a materialista filozófiai rendszerek teszik fel (újra) azt a kérdést – melyet valójában először La Mettrie fogalmaz meg 1747-ben *Az embergép* című esszéjében –, hogy hol húzódik a határ az ember és a gép között. A sci-fi műfaja később ezt a problémát (is) tematizálja (ti. azt, hogy ember és gép különbözősége felismerhető-e egyáltalán, és ha igen, akkor mi teszi az embert emberré.)

A Karinthy-féle ember-gép, illetve ember és gép fogalmak azonban korántsem írhatóak le egyszerűsített analógiák mentén. Karinthy-nál kétféle ember-gép kapcsolat között érdemes különbséget tenni. Első esetben az ember gépies viselkedésének leírásáról van szó, másik esetben a gép élőként és/vagy emberként való viselkedéséről beszélhetünk.

Előljáróban annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy Karinthy-nál a két feltevés, ti. a gép emberi, vagy legalábbis élőként való viselkedése, illetve az ember elgépiesedése szorosan összefüggő, gyakran egymásból adódó jelenség. A gondolatmenet – igazodva a jelen tanulmány előzményének tekinthető *Karinthy Frigyes emberfogalma I.: Ember és gép viszonya* című tanulmányhoz – Karinthy *Utazás Faramidóba* és *Új Iliász* című szövegeit vizsgálva teszi fel a kérdést, hogy vajon az élőként viselkedő gépek mennyire felelnek meg az „életkritériumoknak”, illetve azt, hogy a Karinthy által megkonstruált emberfogalom – a jelenkori kutatásokat is figyelembe véve – milyen olvasatokat nyújt az értelmezéshez.

A *Karinthy Frigyes emberfogalma I.*¹ című tanulmány azt kívánja bemutatni, hogy Karinthy Frigyes kisepikai alkotásaiban miként jelenik meg az ember és gép egymáshoz való viszonya. Az említett tanulmány főként az ember gépiességére helyezi a hangsúlyt, s csak rövid kitérők erejéig utal a gép emberies viselkedésének karinthyi megjelenítésére.² A fent említett dolgozatot kiegészítvén, jelen tanulmány kitér olyan további, az elméleti biológia által meghatározott életkritéri-

umokra, melyek alapján – a már elemzett *Utazás Faremidóba és az Új Iliász* c. művekre koncentrálna – vizsgálható, hogy kezelhetőek-e élőként a szövegek által leírt gépek. A vizsgálat fényt deríthet arra, hogy milyen célt szolgált Karinthy gondolatmenetében egy olyan autopoietikus gép, mint a szolaszi, s ezzel a karinthyi ember világban elfoglalt helyének kijelölésére is sor kerülhet. Továbbá arra a kérdésre keressük a választ, hogy a Karinthy-szövegekből kiolvasható, az ember esszencialista felfogásának felszámolására való törekvés milyen szinten valósul meg az eddig vizsgált szövegekben.

Az élet kritériumai

„[a] gép paradoxona az, hogy a mechanizmus idővel mindig az emberi felé terjeszkedik, annak a szerepét veszi át, s végül az embert is kiszorítja.”³

Karinthy Frigyes emberfogalmának vizsgálatában ez a paradox helyzet, tehát a gép paradoxona, további kérdéseket vet fel. Az ember–gép, gép–ember, szerves–szervetlen fogalmak mellett ugyancsak érdemes az élő–nem élő fogalompárt tüzetesebben megvizsgálni, már csak azért is, mivel a már idézett korábbi vizsgálatban központi helyet elfoglaló Maturana és Varela az élő rendszerek fajtáit nem különítik el.⁴ Sőt, a szerzőpáros nem is beszél a nem élő vagy élettelen rendszerekről. A következőkben kísérletet teszünk annak felderítésére, hogy Karinthy gép-lényei az elméleti biológia szemszögéből vizsgálva is megfelelnek-e az élő rendszerek kritériumainak. A fenti úton tovább haladva az *Utazás Faremidóba* című kisregényt és az *Új Iliászt* rokon, egymást kiegészítő, egymásból adódó szövegeknek tekintem.

Életkritériumoknak nevezzük azokat a minőségi sajátosságokat, jellegzetességeket és törvényeket, melyek kizárólag az élő rendszerek, az élővilág sajátosságai; olyan tulajdonságok ezek, melyek az élettelen természetben nincsenek jelen.⁵ Gánti Tibor 1971-ben megfogalmazott chemotonelmélete az élő és nem élő különbségének legáltalánosabb meghatározása. Definíciója szerint „[e]gy rendszer akkor és csak akkor élő, ha benne sajátos módon összetett folyamatok (életfolyamatok) mennek végbe. Ezen folyamatok összessége, azaz a rendszer működése különleges jelenségeket eredményez, amelyek alkalmasak arra, hogy segítségükkel az élő a nem élőtlől elkülönítsük.”⁶ Az életkritériumokat Gánti két csoportra osztja aszerint, hogy abszolútak, vagy potenciálisan szükségesek-e az élő meghatározásában. Míg előbbiek kivétel nélkül, állandósultan jelen vannak minden egyes élőlényben, addig utóbbiak nem minden élőlényben fellelhetőek, inkább az élővilág egyensúlyát hivatottak biztosítani. Az egyes életkritériumokat Gánti Tibor *Az élet általános elmélete* című könyve alapján vesszük sorba,⁷ aki több hazai és nemzetközi kutató munkáját alapul véve és összegezve állítja fel sorrendjét. A klasszikus biológia az élet kritériumát öt tényezőben határozza meg,⁸ Gánti idézett szövege ezt kiegészítve öt plusz három folyamatot ír le.

3 KÖHEGYI Gabriella, *Tudomány, babona és misztikum Karinthy Frigyes prózájában*, Ponticulus Hungaricus. A Neumann János Számítógép-tudományi Társaság Közoktatási Szakosztályának webfolyóirata, 17. évf., 2013/5 = Idézi: Sátor, I. m., 60.

4 Humberto R. Maturana – Francisco J. Varela, *Autopoiézis. Az élő szerveződése = Intézményesség és kulturális közvetítés*, szerk.: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás, Budapest, Ráció Kiadó, 2005, 240.

5 Gánti Tibor, *Az élet általános elmélete*, Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2000, 92.

6 Uo., 92. – kiemelés elhagyva (S. V.)

7 Uo., 93-98.

8 Mozgás, növekedés, szaporodás, ingerlékenység, anyagcsere = Szabó Rózsa, Gánti Tibor: *Az élet princípuma*, 239. =

9 KARINTHY Frigyes,
Utazás Faremidóba,
Budapest, Kossuth
Kiadó, 2011, 34.
(továbbiakban: *UF*) –
kiemelés S. V.

10 GÁNTI, *I. m.*, 93.

11 Például a cochleáris implantátum vagy a retinaimplantátum.

12 David EAGLEMAN,
Az agy. A Te történeted, Budapest,
Akkord Kiadó,
2017, 189–191.

13 Ha a feltevés beigazolódná, az azt jelentené, hogy „az elme egy számítógépben is létezhet.” Vagyis „a sejteket áramkörökre cserélhetjük, az oxigént pedig elektromossággal helyettesíthetjük.”

14 EAGLEMAN, *I. m.*,
191.

15 *Uo.*, 189.

16 KARINTHY, *UF*, 39–
40.

17 GÁNTI, *I. m.*, 94.

REÁLIS (ABSZOLÚT) ÉLETKRITÉRIUMOK

1. Az élő rendszernek inherens módon egységnek kell lennie (Inherens egység)

Az *Utazás Faremidóba* szövegében olvashatjuk, hogy a szolaszi-gyárban létrejövő lény különböző alkatrészek összeszerelése által jön létre, azonban csak a különböző alkatrészek egymásra hatásából, illetve e részek között lezajló (bio)kémiai folyamatok által – nevezzük egyelőre így – kel életre. Az életre kelt szolaszi az egyes részeinek sajátosságaihoz (vagy sajátosságaik összetett egyvelegéhez) képest valami többletet hordoz, ami őt egyedivé teszi: „alkatrészei romlás vagy kopás esetén bármikor felcserélhetők és pótolhatók anélkül, hogy az egésznek összhangja és egyénisége megváltoznék.”⁹ Az egység igaz az *Új Iliász* géplényeire is. Gánti azt írja, hogy „[a]z egységet képező rendszer (egységrendszer) elemeinek nem egyszerű uniója, hanem új egység, amely részeinek tulajdonságaihoz képest új minőségi tulajdonságokat hordoz. Ezek az új tulajdonságok a rendszer elemeinek [...] kölcsönhatásai révén vannak meghatározva.”¹⁰ Az élet eme kritériuma az is, hogy az egyes (alkat)részekből ne lehessen levезetni az egész rendszer vagy egység tulajdonságait, vagyis az egyes részek külön-külön nem hordoznak információt az egységre nézve. A Karinty-szövegből kiemelt egyéniségfogalom mellett érdemes röviden kitérni a felcserélhetőség/pótolhatóság fogalmakra is. David Eagleman amerikai agykutató is felhívja rá a figyelmet, hogy az erősen technicizált világunkban lehetségessé vált olyan „gépek” beültetése az emberi szervezetbe, amelyek például a hallást vagy a látást segítik elő,¹¹ sőt ma már az is lehetségessé vált, hogy az emberi agyba elektrodák segítségével beültetett szerkezetek a testünkhöz illesztett robotkart (mint „pótalkatrészt”) a gondolatainkkal irányítsuk. Eagleman *Az agy. A Te történeted* címet viselő könyvében felidéz egy igencsak érdekes elméletet is, mégpedig arra vonatkozóan, hogy az emberi agy egy számítógépes szoftverhez hasonló, tehát a személyiséget az egymással interakcióban lévő agyi neuronok határozzák meg úgy, hogy a hangsúly nem az egyes neuronokon, hanem azok kommunikációján van.¹² Ez természetesen csak egy elmélet,¹³ hiszen a „biológiai anyag tartalmazhat valamilyen különleges dolgot, amit eddig még nem fedeztünk fel.”¹⁴ Mindenesetre „az agy számítógépes hipotéziseként”¹⁵ ismert elmélet nagyban emlékeztet a szolaszika, illetve arra a módszerre, ahogyan az *Utazás Faremidóba* géplényei az agyuk cserélhetőségéről beszélnek: „a szolaszi-gyárban kiöntik a beteg egyén agyát, [...] ha nagyon fertőzött már a folyadék, akkor egyszerűen kiöntik, és frisset alkalmaznak.”¹⁶

2. Az élő rendszernek anyagcserét kell folytatnia (Anyagcsere)

Gánti az anyagcsere alatt azt a folyamatot érti, amikor „a külső környezetből anyag és energia jut aktív vagy passzív módon a rendszerbe, ott ezeket a rendszer kémiai úton saját belső anyagaivá alakítja át.”¹⁷ Ezek az anyagok látják el energiával az adott rendszert. Az

Új Iliász lényei „[b]izonyos időközökben odafutottak vagy leszálltak a petróleum- vagy benzin- vagy villanyáram- vagy rádiumforrásokhoz, megtöltötték magukat, és keringtek tovább.”¹⁸ Faremidóban a szolaszik valamilyen anyagot töltenek bele a még élettelen géplénybe, amelytől az addig élettelen szolaszi „belsejében zengés indult meg”,¹⁹ s Gulliver még látja ahogyan „fejét felemeli és körülnéz.”²⁰

3. Az élő rendszernek inherensen stabilnak kell lennie (Inherens stabilitás)

Maturanával és Varelával összhangban elmondható, hogy Karinthy géplényei nem csak autopoietikusak, de homeosztatikusak is. Gánti harmadik életkritériuma ezt a vonást is magában foglalja. Azt írja, hogy a homeosztázis valójában az inherens stabilitásból adódik, azonban „[a]z inherens stabilitással rendelkező rendszer [...] csak működés közben mutat homeosztatikus tulajdonságokat [...]. Az inherens stabilitással rendelkező élő rendszer tehát életképes, de nem élő állapotban nem mutat homeosztázist, innen megfelelő körülmények között ismét életre kelthető, és ekkor egyúttal homeosztatikus tulajdonságokkal is bír.”²¹ Az inherens stabilitás valójában azt jelenti, hogy a rendszer a külső környezet bármiféle megváltozása ellenére állandó marad, a rendszer válaszol a külső hatásokra, de jelenheti azt is, hogy a belső kémiai átalakulások ellenére a rendszer maga ugyanaz marad. Ezt a jelenséget mindkét Karinthy-szöveg esetében megfigyelhetjük. A szolaszi, ahogyan már korábban idéztük, „[k]icserélheti azokat az anyagokat, melyek zavarnák az összműködést, a mozgatószerkezeteket tökéletes összhangba hozhatja az egyes szervekkel. [...] alkatrészei romlás vagy kopás esetén bármikor felcserélhetők és pótolhatók anélkül, hogy az egésznek összhangja és egyénisége megváltoznék.”²² Az Új Iliász gépei esetében elegendő annyit említenünk, hogy azok túléltek a szöveg által leírt meteorzajlást, majd az évekig tartó meteorológiai viszontagságokat (jég, víz stb.), továbbá ha szükséges, bármely alkatrészüket bármikor képesek javítani vagy cserélni.

4. Az élő rendszernek olyan alrendszerrel kell rendelkeznie, amely a teljes rendszer számára hordoz használható információkat (Információhordozó alrendszer)

Az információhordozó alrendszerek alatt Gánti főként olyan rendszereket ért, melyek valamilyen örökletes információt hordoznak. Példaként a genetikai állományt említi, mint az örökítő anyag információhordozóját, vagy az immunrendszert, mint védekező, önvédő rendszert stb. „Egy rendszerben kódolt információ akkor válik valóban információvá, ha létezik egy másik olyan rendszer, amely ezt az információt képes leolvasni és hasznosítani. [...] sőt a szaporodás során az információkat átmásolni, azaz replikálni képesek.”²³ Bár Karinthy itt elemzett alkotásai nem számolnak be az öröklődés – információk átmásolása – folyamatának mikéntjéről, azt azonban megtudjuk, hogy az állatok és majdnem a teljes emberiség kipusztu-

18 KARINTHY Frigyes, *Új Iliász = Uő., A delejes halál*, 119.

19 KARINTHY, *UF*, 38.

20 *Uo.*, 35.

21 GÁNTI, *I. m.*, 94.

22 KARINTHY, *UF*, 38.

23 GÁNTI, *I. m.*, 95.

24 KARINTHY, *Új Iliász*, 123.

25 KARINTHY, *Új Iliász*, 115.

26 *Uo.*, 111.

27 *Uo.*, 119.

28 *Uo.*

lásához vezető katasztrófát csak „ezek az átkozott automatizmusok élték túl, amik kibírták a hideget és a hőséget. Ezek *szaporodtak* el a romok között.”²⁴ Az *Új Iliász*ban találhatunk utalást a genetikai öröklődés valamilyen formájára is, például amikor Hoover megmutatja háziállatát az elbeszélőknek:

A nyílásban megmozdult valami. Mocorgás, aztán fényes csillogással előbújik két cső. Utána négy apró keréken kigurul valami háromszögű, lapos dolog, elől széles réssel: ez a rés csapkodva tágul és szűkül. Az egész tárgy fémből van – mindent összevéve porszívógéphez hasonlít. De magától mászott elő, és ez olyan hátborzongatóan különös, hogy visszahökölök. [...] – Nyilván *porszívógépek voltak az ősei*. [...] Ez az *állat* valami *porszívóféle gépektől származik*.²⁵

Vagy a szöveg egy másik pontján a magától mozgó, járműre emlékeztető gépről olvashatunk: „Egy kicsit az Opel-féle rakétagépre emlékeztet, de bonyolultabb valamivel.”²⁶

5. Az élő rendszerben végbemenő folyamatoknak szabályozottaknak és vezérelteknek kell lenniük (Vezéreltség)

A vezéreltség annyit jelent, hogy minden külső utasítás nélkül a rendszer csupán önmön fennmaradását szem előtt tartva egyirányú folyamatokat hajt végre. Ilyen például a szaporodás vagy az egyedfejlődés. „Mi akadályozna tehát annak is, hogy egy tönkremenő gépezet belsejében, bizonyos adott pillanatban, megmozduljon egy eddig pihenő automata szerkezet, mely különféle hajtóerők felhasználásával egy ugyanolyan gépet állít össze mindenütt fellelhető anyagokból, mint amilyen ő saját maga? [...] Ezek a gépek egyszer elindítva mozogtak, táplálkoztak, önmagukat sokszorozták, vagyis szaporodtak.”²⁷ A géplények egyedfejlődése megmutatkozik azon is, hogy amikor Hoover elmagyarázza az elbeszélőnek, hogy a lények, amelyeket mindenfelé látni lehet „kései *utóda*”²⁸ az elbeszélő által ismert gépeknek, s utal arra is, hogy vannak közöttük olyanok is, melyek odáig fejlődtek, hogy emberrel, emberi vérral táplálkoznak.

A fenti öt életkritériumnak tehát minden egyes élő rendszert jellemeznie kell. Az alábbi három potenciális életkritériumra csak röviden térünk ki, hiszen azok nem feltétlenül vannak jelen minden élőben, ahogyan azt már említettük, sokkal inkább az élővilág, a természet egyensúlyának állandósága szempontjából fontosak. Természetesen világunkban ez is meghatározó az élők hosszú távú létezését tekintve, azonban a karinthyi gépezetek technológiai-biológiai-kémiai felépítésű rendszere más életfeltételekhez, más potenciális életkritériumokhoz alkalmazkodott. Az *Új Iliász* lényei például egy világégés utáni, disztópikus világban élnek, míg Faremidó lakosai egyfajta földöntúli világban. Innen nézve nehezen értelmezhető, hogy az adott időben milyen potenciális életfeltétel az, amely meghatározza élő rendszerként való működésüket.

POTENCIÁLIS ÉLETKRITÉRIUMOK

29 GÁNTI, *I. m.*, 96.

30 *Uo.*, 97.

31 KARINTHY, *Új Iliász*, 125.

32 GÁNTI, *I. m.*, 97.

33 *Uo.*, 97.

6. Az élő rendszernek a növekedés és szaporodás képességével kell rendelkeznie (Növekedés–szaporodás)

A szaporodás nem azért került az életkritériumok közé, mert minden élő sajátja, hiszen vannak olyan állatok is, melyek képtelenek a szaporodásra. Gánti azért a potenciális életkritériumok közé sorolja, mivel az élővilágban tartja nélkülözhetetlenek. Azonban mivel jelen esetben a gépek folyamatos „újratermelődéséről”, állandó jelenlétéről, újabbnál újabb egyedek születéséről beszélünk, ez a potenciális életkritérium, bár nem biológiai értelemben, de jelen van Karinthy szövegeiben.

7. Az élő rendszernek rendelkeznie kell az öröklődő változásra való képességgel, továbbá az evolúció képességével, vagyis azzal a képességgel, hogy generációik igen nagyszámú sorozatain keresztül egyre összetettebb, bonyolultabb, specializáltabb formái jelenhessenek meg (Öröklődő változás képessége és evolváltilás)

„Öröklődésen azt értjük, hogy az élő rendszerek képesek saját magukkal azonos vagy magukhoz hasonló egyedek vagy ilyenek létrejöttét biztosító kezdemények létrehozására.”²⁹ Az öröklődő változás képessége pedig annyit tesz, „hogy az utódban olyan tulajdonságok is megjelenhetnek, amelyek az elődök sorozatának végtelen láncolatában sehol sem voltak találhatóak.”³⁰ Ahogyan azt érzékelhettük a porszívó, vagy a könyvnyomtatógép³¹ példáján, az *Új Iliász* gépei is továbbörökítene bizonyos tulajdonságokat úgy, hogy teljesen új egyedeket, de nem saját maguk egyszerű másolatát hozzák létre. Gánti ezen életkritériumhoz sorolja még az evolúcióra való képességet is, hiszen az „evolúciónak előfeltétele az egymással nem egyenértékű öröklődő változatok megjelenésének lehetősége.”³²

8. Az élő rendszereknek halandóknak kell lenniük (Halandóság)

A halandóság azért a potenciális életkritériumok között szerepel, mivel nem szorosan az élet, hanem annál sokkal tágabban, az élővilág létének és fennmaradásának kritériuma. Karinthy szövegei is feltételezik a géplények halandóságát, hiszen ha nem lennének halott gépek, akkor nem lenne alkatrész az új gépek összeszereléséhez és beindításához, ami a géplények élettelenységét bizonyítaná. A géplények halandósága a szövegekben az élet természetes körforgását hivatott jelképezni. Így visszakerülnek a környezetbe a szerves és szervetlen anyagok, amelyekből új élő gépek szülehetnek. S mivel tisztáztuk, hogy Faremidó és az *Új Iliász* disztópikus New Yorkjának géplényei képesek meghalni, kijelenthető, hogy a géplények élő rendszerek, hiszen „élettelen rendszer nem halhat meg.”³³

Összegzésül elmondható, hogy az *Utazás Faremidóba* szolaszrijai nagyrészt megfelelnek az egyes abszolút életkritériumnak, ami nagy valószínűséggel annak köszönhető, hogy Karinthy ezeket a gépeket

34 KARINTHY, *UF*, 58.

35 *Uo.*, 57.

36 BALOGH Gergő,
*Karinthy nyelvet ölt.
Nyelv, technika és
felelősség Karinthy
Frigyesnél,*
Budapest, Fiala Írók
Szövetsége, 2018,
117.

37 KARINTHY, *UF*, 39–
40.

az ember jövőjeként, egy az embernél magasabb rendű, azonban hozzá nagyon hasonló entitásként képzelte el. Olyan lényekként, melyek azokat az anyagokat, melyek a Földön élő szervezetekben is megtalálhatóak, magas szinten képesek hasznosítani.

A hőt láttam, amint színes és hullámozó patakban körülfolyt, s elborította testemet: a fényt láttam, amint ugrálva közeledett, egyik tárgyról a másikra; a vonzást láttam, amint csápokot és hegyeket lövelltek magukból a testek, tapogatták, megfogták egymást, megindultak egymás felé. [...] megértettem: hogy mindez, amit most szememmel láttam, bennem élt eddig is, bennem és minden emberben, évezredek óta, hogy ez a kézzelfogható és egyszerű világ volt az, amit kifejezhetetlennek és Földöntúlinak és Emberfölöttinek nevezünk, holott bennünk volt és körülöttünk, csak érzékeink, a tompa és tökéletlen műszerek nem adtak képet róla a mi elménknek.³⁴

Azonban a potenciális életkritériumoknak annak ellenére sem egészen felelnek meg a szolaszik, amit az élet körforgásáról maga a szöveg sejtet: „Ami abbéli kívánságomat illeti, hogy testemet gyógyítsa meg s használja fel valamire: ez a kívánság nagyon logikus és helyes, s azt látja belőle, hogy kezdek sejteni valamit a *Lét lényegéből*.”³⁵ A „Lét lényege” itt két dologra utalhat. Egyrészt az élet természetes körforgására, másrészt arra, hogy Karinthy „az emberi lényeg pozitív felnyílását, az emberi testnek a »Lét« médiumává”³⁶ válásában pozicionálja. Mindenesetre az antropomorfizált és/vagy az önálló gépek uralkodóvá válásának tapasztalata kiemelkedő helyet foglal el a Karinthy-életműben, vagyis nem csupán ezeknek a szövegeknek a sajátja. Írói pályájának viszonylag korai szakaszában is találkozhatunk efféle antropomorfizmusokkal (*Közlekedés* 1912; *Például ilyen az élet* 1913; *Két játék* 1924; *A jövőbelátó gép* 1924 stb.). Balogh Gergő utal rá, hogy az 1930-as évek utáni Karinthy-szövegekben az ember gépiességének 20. századi tapasztalata mellett egyre gyakrabban kerül centrumhelyzetbe a gép, illetve az élő gép (önálló, magas intelligenciával rendelkező gép) víziója. A fentiek tekintetében az is látható, hogy Karinthy az élőt gyakran szervesetlen létezőként írja le. Az azonban bizonyos, hogy nem konvencionális értelemben vett biológiai élőkről ír. Ez a szolaszi-agyról szóló részben világossá is válik:

[M]egtörténik ugyanis, hogy [...] a szolaszi agyveleje (mint ahogy mi mondanók) elromlik. Láthattam, hogy a tiszta földön sok helyen található az a romlott és bomlófélben levő anyag, amit én szerves vegyületnek szoktam nevezni [...] valahogyan belekerül a szolaszi fejébe, és megmérgezi a gondolkodás szervét. [...] a szolaszi-gyárban kiöntik a beteg egyén agyát, és bizonyos reagensekkel keverve keresztülszűrlik egy bizonyos vegyületen. Ez alkalommal a bomlott anyagok kiválnak, és a szem visszakapja eredeti tisztaságát: – ha nagyon fertőzött már a folyadék, akkor egyszerűen kiöntik, és frisset alkalmaznak.³⁷

Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis, ha az élők agya sérül, az nem pótolható, s „javítása”/gyógyítása is korlátokhoz kötött.

Sokkal fontosabb felismerés az, hogy Karinthy a gépek minél nagyobb mértékű önállósulásában az ember létben elfoglalt helyének elmozdulását ismerte fel. Karinthy nem csupán a háború után írott szövegeiben, hanem már a viszonylag korai *Utazás Faremidóba* (1916) is belátta, hogy az ember csakis a technika felől értelmezhető, ami abban is megmutatkozik, hogy az embert, az emberi lét lényegét meghatározni kívánó filozófiai eszmecsere a kisregény Gulliverje, és a sokkal magasabb értelemmel rendelkező géplény, a szolaszi Midore között zajlik – s előbbi gondolatmenete mindig alulmarad az utóbbiéval szemben.

Az is lényeges, hogy Karinthy Frigyesnek már az I. világháborús prózájában érzékelhető, amit Balogh Gergő csak az 1930-as évekbeli Karinthy-prózával kapcsolatban fogalmaz meg, mégpedig, hogy az ember és természet viszonyát felváltja az ember és gép viszonya.³⁸ Ezt a felcserélődést erősíti meg az is, hogy az *Utazás Faremidóba* géplényei szervesen ellenére azt mondják: „a szolaszi maga a természet”.³⁹ Karinthy későbbi, Balogh által elemzett *Három liter benzín. Ember és a gép* című szövege csupán megerősíti e karinthyi belátást: „Testvérünkkel kell fogadni a gépet [...] mi lenne, ha velük próbálnánk megcsinálni a *Természettel* való új testamentumot?”⁴⁰

Újabb közelítések az *Utazás Faremidóba* c. alkotáshoz

Karinthy Frigyes vizsgált szövegei egyértelműen sejtetnek egy ember utáni állapotot. Elbizonytalanodik az ember és gép közötti határvonal, és így a megszokott emberfogalom is elbizonytalanodik. Az ember és/vagy gép viszonyát centrumba helyező szövegeit olvasva úgy tűnhet, hogy Karinthy a hagyományos emberkép decentralálására törekszik. Hegedűs Géza kijelentése, melyben Karinthyt „jellegzetes humanistának”⁴¹ nevezte, aki „hitt az emberben, hitt a tudományban, hitt a kultúrában”⁴² – a fentiek tekintetében – annyiban mindenképp pontosításra szorul, hogy bár Karinthy „ostorozta – az irodalom modorosságaitól a közélet fonákságáig és az emberi kapcsolatok elgépiesedéséig – a társadalom elembertelenedését”,⁴³ mégis a természettudományos és technikai fejlődés produktumait helyezi az emberies helyére, ezzel kimozdítva az embert a humanizmusban elfoglalt centrumhelyzetéből. Hegedűs kijelentése tehát annyiban mindenképp revideálható, hogy bár Karinthy közel állt a humanizmushoz, ez nem a humanista embereszmény dicsőítésében, az ember szuverenitásában, vagy az én-központúságban nyilvánult meg, hanem sokkal inkább abban, hogy Karinthy-nál előtérbe kerül a konkrét érzékszervi tapasztalat az elméletivel szemben.

Mivel a Karinthy *Utazás Faremidóba* című műveiből kiolvasható emberit dehumanizáló stratégia, a poszthumanista diskurzusban bontható ki, indokolt megvizsgálnunk a poszthumanizmust és irányza-

38 BALOGH Gergő, *I. m.*, 113.

39 KARINTHY, *UF*, 57.

40 KARINTHY Frigyes, *Három liter benzín. Az ember és a gép* = Pesti Napló, 1931. július 19., 82.évf./162. szám, 38.

41 HEGEDŰS Géza, *Irodalmi arcképcsarnok* =

42 HEGEDŰS, *i. m.*

43 *Magyar életrajzi lexikon*, szerk. KENYERES Ágnes =

44 Pramond K. NAYAR, *Posthumanism*, Cambridge – Malden, Polity Press, 2014, 3–4. Idézi: NEMES Z. Márió, *Ember, embertelen és ember utáni: a poszthumanizmus változatai* = Helikon, Irodalom- és kultúr- tudományi szemle, 2018/4., 376–377.

45 Claire COLEBROOK, *Sex After Life: Essays on Extinction Vol. 2.*, London Open Humanities Press, 2015, 141.

46 HORVÁTH Márk – LOVÁSZ Ádám – NEMES Z. Márió, *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*, Budapest, Prae Kiadó, 2019, 44.

47 KARINTHY Frigyes, *A rekonstruált ember* = Uő., *A negyedik halmazállapot*, Budapest, Arión Kiadó, 2011, 93–94.

48 Balogh Tamás, az *Egy életmű és töredékei* című írásában többször is utal a Karinthy életmű töredékességére, illetve a még kiadatlan szövegekre. Ld. BALOGH Tamás, *Egy életmű és töredékei (A Karinthy-filológia múltja és lehetséges jövője)* = Forrás, 2005/1., 51–53.

49 KARINTHY, *UF*, 25.

50 HORVÁTH – LOVÁSZ – NEMES Z., *I. m.*, 22.

taik, illetve Karinthy Frigyes művének helyét ebben a kontextusban. Előljáróban fontos megjegyezni, hogy a vizsgálatnak nem célja, hogy bizonyítsa, Karinthy kimotozódhat a 20. század humanista írói közül, csupán azt kívánja bemutatni, hogy az *Utazás Faremidóba* című kisregénynek van-e, s ha igen, akkor milyen lehetséges olvasata a jelenkori kutatások tükrében.

A poszthumanista diskurzusnak módszertani és ideológiai hátterét Pramond Nayar összegzi a *Posthumanism* című munkájában. Nayar azt írja, hogy „a poszthumanizmus csupán utal arra az ontológiai állapotra, ahogy sok ember él jelenleg, tehát kémiai, műtéti vagy technológiai úton módosított, átformált testekkel vagy közeli, hálózatos kapcsolatban gépekkel és más organikus formákkal. Másfelől a »poszthumanizmus« főleg annak kritikai megtestesüléseként az ember új konceptualizációjára tesz kísérletet. [...] érdeklődésének terében egyebek mellet a technológiailag módosított ember, a hibridizált életformák, az állatok társadalmiságának új felfedezései, valamint az élet új megértése áll. [...] Erre a meghaladásra – ti. a kritikai poszthumanizmusra – azért van szükség, hogy az embert olyan elrendeződésként vehesse számba, ami együtt fejlődik más életformákkal, és egybeolvad a környezetével és a technológiával.”⁴⁴

Ami Karinthy szövegeit illeti, azonnal kizárhatjuk a poszthumanizmus azon ágát, mely az embert leginkább decentralizálja, melyben megszűnik létezni az egyén és a közösség, nevezetesen a Claire Colebrook által megfogalmazott kihalás-etikát.⁴⁵ Ez az elmélet ugyanis kizár mindent, ami az emberi közösséggel, az ember jövőjével kapcsolatos. A kihalás-etikában megfogalmazódik, hogy „[a]z a világ, amelyben kihalunk, egy olyan poszthumanisztikus világ lesz, ahol a »mi« – és bármilyen emberi közösségiség – elképzelhetetlen lesz.”⁴⁶ Bár *A rekonstruált ember* (1914) című szövege valami efféle világról tudósít: „a tökéletlen szerves emberek [...] belátták, hogy abban a formában, ahogy eddig éltek, semmi szükség nincsen már rájuk: [...] *mindnyájan* nyugodtan *meghaltak* és elporladtak.”⁴⁷ Karinthy azon szövegei, amelyekben az embert teljesen decentralizáló, az emberiség teljes kihalását tematizáló diskurzus kerül centrumba, az (ismert)⁴⁸ életmű kisebb hányadát képezik. Az *Utazás Faremidóba* szövegében is felfedezhetjük valami hasonló jelenség leírását: „az ember [...] minden alkotásában arra törekedett, hogy önmagát is megalkossa, újra és tökéletesebben, hogy aztán megszűnjön lenni, mint felesleges agyagminta, amibe az ércet öntötték”⁴⁹ – azonban itt – ahogyan azt később látni fogjuk – sokkal inkább valamiféle átalakulásról lesz szó.

A kihalás-etikánál enyhébb formája a poszthumanizmusnak a kritikai poszthumanizmus, amely „kísérletet tesz a humanizmus megértésére és dekonstrukciójára, nyomon követve annak belső feszültségeit és fogalmi ellentmondásait.”⁵⁰ A poszthumanizmus ezen ágát is az ember decentralizálására való törekvés jellemzi, azonban itt nem az ember teljes eltűnéséről van szó, hanem az embernek, mint a létezés középpontjának kimozdításáról. „A kritikai poszthumanizmus eluta-

sítja az ember kivételességének és a többi életformától való elkülönültségének, valamint a[z] [...] többi életforma feletti dominanciaként megnyilvánuló antropocentrizmusának humanista elképzelését.⁵¹ Az *Utazás Faramidóba* is az embernek a világban betöltött, kitüntetett szerepét rombolja le egyrészt már a szolaszik létezésével is, hiszen azok eleve nem az embert tartják élőnek. Másrészt azért, hogy utal a szolaszik által irányított földi, illetve Földön észlelhető jelenségekre, melyek az embert is érintik: „egy e célra szolgáló szerkezetből sugarakat bocsátott a Föld testére, [...] a sugarak forró vizet váltottak ki a beteg testből”⁵²; „felfelé mutogatott, arrafelé, ahonnan ő, Midore, a pusztító sugarakat bocsátotta feléjük, s ahonnan a mikroszkópon át lenézett rájuk”⁵³ – ezzel is kiemelve, hogy nem mindent az ember irányít. Természetesen ettől még nem válik Karinthyból a kritikai poszthumanizmus egyik előfutára, mindenesetre érdekes kettősség figyelhető meg a kisregényben, mintha Karinthy szembe állítaná a humanizmus emberközpontú, az embert mindenképp fölé helyező világát a poszthumanizmus non-humán, az embert decentrált elképzelésével. Ezt a kettősséget, már az a tény is tételezi, hogy egy egyértelműen non-humán világban Gulliver meséjét sokáig körülengí az a megállapítás – ti. a szolaszikkal kapcsolatban –, hogy „ilyen művet csak emberi kéz hozhatott létre”⁵⁴ –, ezzel Gulliver az embert a világ középpontjaként tételező, az embert mindenképp fölé helyező humanizmus/humanista látásmód képviselőjévé lép elő (míg ezzel szemben Midore az ember nélküli világ elsődlegességét emeli ki.)

A kisregény harmadik fejezetében Gulliver és Midore beszélgetését olvashatjuk az agyról. A diskurzust egyértelműen átható ironia kitűnik abból, hogy Midore a szókratészi módszert alkalmazva mondja el álláspontját Gullivernek. Míg Gulliver a fogalom magyarázatához embereket, nagy gondolkodókat idéz, addig Midore a szolaszi agy betegségéhez hasonlítja az emberi gondolkodást. Azt mondja, hogy a beteg szolaszi „úgy beszél agyáról, erről az egyszerű és jelentéktelen műszerről, mely csak használata révén ér valamit, mintha az volna a világ.”⁵⁵ Ebből is látszik, hogy a szolaszik mindent, ami emberközpontú, azt betegségként tételeznek. A kisregény ötödik, hatodik és hetedik fejezetében, Gulliver megpróbálja meggyőzni Midoret „fajtánk dicső és mindenekfölötti”⁵⁶ szuverenitásáról úgy, hogy azt mondja, „ösztön szerve”-ből kifejlődik a „Tudat szerve”, melynek segítségével az ember – „igájába hajtva a nyers és ostoba anyagban rejlő erőket”⁵⁷ – uralhatja a világot. Ezzel szemben Midore azt állítja, hogy az ösztön és a tudat szerve nem egymásból, hanem egymás mellett fejlődik ki, s megfigyelései alapján mindig az előbbi győzedelmeskedik, ezáltal az ember önmagát pusztítja: „a dosziriké éppen csak arra használták a Földet, hogy kibújjanak belőle, s aztán, hála az ösztön szervének, egymásnak estek”⁵⁸ – így az ember hiába tanulta meg használni a halhatatlan anyagot, az ösztönének köszönhetően nem képes arra, hogy „diadalmaskod[jon] anyagon és halálon”.⁵⁹ A tudatot és az ösztönt Midore két kézhez hasonlítja, melyek közül az egyik épít, a másik rombol: „[k]ét szerv, homlokegyenest ellenkező

51 Uo., 23.

52 KARINTHY, *UF*, 50.

53 Uo., 51.

54 Uo., 26.

55 Uo., 39–40.

56 Uo., 46.

57 Uo., 47.

58 Uo., 52.

59 Uo., 53.

60 Uo., 53–54.

61 HORVÁTH – LOVÁSZ
– NEMES Z., *I. m.*,
18.

62 ABÁDI NAGY
Zoltán, *A relativizáló
modernitás kognitív
narratívái.*
*Jonathan Swift és
Karinthy Frigyes
Gullivere = Filozófiai
közlöny*, 2018/2. =

célnak a szolgálatában, az egyik az életet keresi, a másik a halált. E hiba révén kétféjű torzszülött minden ember, el kell pusztulnia, mihelyt a két félteke, az ösztöne és a tudaté, egy bizonyos fejlődési fokon összeszorul, s megfojtja egymást, mint a közös barázdába került két mag.”⁶⁰

Ezek alapján azt mondhatnánk, hogy az *Utazás Faremidóba* a humanista és a poszthumanista felfogás szembeállításának allegóriája, azonban azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kisregény záróakkordjában az ember szolaszívá válásának körülményeiről kapunk képet, s itt be kell vonnunk elmélkedésünkbe egy újabb irányzatot, mégpedig a transzhumanizmust.

„[A] transzhumanizmus egyfajta popkulturális poszthumanizmus, amely a poszthumanizmus kifejezésen egy technikailag továbbfejlesztett, feljavított, gépiesedett embert ért. A transzhumanizmus a technológiát úgy veszi számításba, mint ami hozzáad a humanizmus által meghatározott és stabilnak mondható emberi esszenciához.”⁶¹ Ha ezt figyelembe vesszük, máris világossá válik, hogy Karinthy szövege valami ehhez hasonló tökéletesítésben látja a humanizmusnak, a háború miatt meggyengült ideájának – ti. az ember szuverenitásának – a megoldását. Ebből is látszik, hogy Karinthy Frigyes szövege egyrészt eltávolodni látszik az emberi lényeg esszencialista felfogásától; másrészt előremutató abban a tekintetben, ahogyan az emberit decentralálja. Mindent összevetve mégis azt kell mondanunk, hogy Karinthy kitar egyfajta a transzhumanista és a kritikai poszthumanista közötti, de mindezek ellenére egzisztencialista felfogás mellett. Ez a kijelentés abban az esetben is megállja a helyét, ha figyelembe vesszük, hogy Karinthy szövegeit nagymértékben áthatja az irónia. Az *Utazás Faremidóba* felütése az I. világháború kirobbanását állítja elénk. A kisregény valójában „a háborús pusztítás és a háborús mentalitás gyilkos szatírájának tekinthető.”⁶² A kisregény iróniája éppen az, hogy mivel a szolaszik hiányában vannak az *emberi* tudatnak, ezért nem képesek a valódi pusztításra, melyre az emberi világ kérészet kizáróan igen.